

SŁAWOMIR KĘSZKA,
Uniwersytet Kaliski im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego
ORCID 0009-0001-7633-9903

KAPLICA MĘCZEŃSTWA I WDZIĘCZNOŚCI DUCHOWIEŃSTWA POLSKIEGO W NARODOWYM SANKTUARIUM ŚWIĘTEGO JÓZEFA KALISKIEGO. WOTUM DZIĘKCZYNNE KSIĘŻY „DACHAUCZYKÓW” ZA OCALENIĘ Z KL DACHAU

Druga wojna światowa przyniosła ze sobą wiele zniszczeń i miliony ludzkich tragedii, które dotknęły także kilka tysięcy polskich przedwojennych duchownych. Wielu spośród nich aresztowano i osadzono w różnych hitlerowskich obozach koncentracyjnych skąd od grudnia 1940 r. przewożono ich do obozu w Dachau. Przed II wojną światową w parafiach 21 diecezji leżących w granicach II Rzeczypospolitej pracowało 10154 księży¹. Do liczby tej doliczyć trzeba jeszcze 6197 zakonników obrządku łacińskiego z 42 zakonów i zgromadzeń, którzy prowadzili liczne działania duszpasterskie i misyjne².

Obóz koncentracyjny w Dachau utworzony został przez Heinricha Himmlera w 1933 r. dla przeciwników Niemieckiej Narodowo-Socjalistycznej Partii Robotników (NSDAP), jednak po wybuchu II wojny światowej wysyłano do niego również ludzi z wszystkich krajów okupowanych przez Niemcy. Trudno ustalić dokładnie ich liczbę, ale najczęściej przyjmuje się, że przebywało w nim około 250 tys. osób (w tym około 28 tys. Polaków)³. Księża więzieni w podmonachijskim Dachau pomimo kilku lat cierpienia, poniżania i wyniszczania głodem, ciężką pracą i eksperymentami pseudomedycznymi, starali się realizować swoje powołanie kapłańskie i nieść współwięźniom codzienną pomoc oraz słowa pokrzepiającej otuchy, wspierane nieustającą modlitwą, która nie tylko pomagała przetrwać, ale także wyzwalala pokłady dobra w morzu otaczającej ich zewsząd nienawiści. W obozie tym przetrzymywano łącznie 2720 duchownych, w tym 2579 księży wyznania rzymsko-katolickiego. Kapłani z Polski stanowili grupę 1780

¹ B. Kumor, *Historia Kościoła. Czasy współczesne 1914-1992*, cz.8, Lublin 2001, s.400; zob też E. Jarmoch, W. Zdaniewicz, *Księża diecezjalni w Polsce*, [w:] *Kościół Katolicki w Polsce. 1918-1990. Rocznik Statystyczny*, red. L. Adamczuk, W. Zdaniewicz, Warszawa 1991, s. 129, tabela 1.

² M. Pirożyński, *Zakony męskie w Polsce*, Lublin 1939, s. 5-7; zob. też *Mały rocznik statystyczny za rok 1938*, Warszawa 1939, s. 342.

³ T. Musioł, *Dachau 1933-1945*, Katowice 1968. Por. też Adamska J., Szilling J., *Polscy księża w obozach koncentracyjnych. Transport 527 duchownych 13 grudnia 1940 r. z Sachsenhausen do Dachau*, Warszawa 2007 oraz E. Weiler, *Die Geistlicher in Dachau sowie in anderen Konzentrationslager und in Gefängnissen*, Mödling 1972. Podana liczba duchownych polskich obejmuje także diakonów i almunów. Komendantura KL Dachau nie klasyfikowała oddzielnie osadzonych według przyjętych święceń oraz posług. Wszyscy według nazewnictwa obozowego byli traktowani, jako więźniowie polityczni.

więźniów, spośród których 868 zamordowano, 78 zwolniono i 4 przeniesiono do innych obozów. W dniu wyzwolenia, 29 kwietnia 1945 r., w grupie 33 tys. uwolnionych znajdowało 830 księży polskich⁴.

W obliczu trudów życia obozowego księża-więźniowie zawierzyli się Niepokalanemu Sercu Maryi oraz Najświętszemu Sercu Pana Jezusa, szukając w nich duchowego wsparcia i nadziei. W kwietniu 1945 roku, gdy coraz wyraźniejsze stawały się wieści o zbliżającym się końcu wojny, a wraz z nimi pojawiły się zarówno nadzieje, jak i obawy o przyszłość, zwrócili się także ku św. Józefowi z kaliskiego Obrazu Świętej Rodziny, prosząc o cud wyzwolenia za Jego wstawiennictwem. Uczyniono to 22 kwietnia 1945 r. uroczystym „Aktom Oddania się w opiekę św. Józefowi”, który poprzedziła dziewięciodniowa Nowenna⁵. Księża zawierzyli wówczas temu Orędownikowi powrót do Polski i swoją późniejszą posługę wśród wiernych w Ojczyźnie, a także zobowiązali się do szerzenia kultu św. Józefa, odbycia pielgrzymki i złożenia hołdu przed cudownym Obrazem w kolegiacie Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Kaliszu oraz do utworzenia Dzieła Miłosierdzia pod wezwaniem św. Józefa⁶.

Tydzień później, 29 kwietnia 1945 r., żołnierze VII Armii Amerykańskiej dowodzonej przez generała Georga Pattona, wyzwolili obóz na kilka godzin przed planowaną przez hitlerowców jego całkowitą likwidacją i wymordowaniem wszystkich pozostających w nim więźniów. Dzięki temu, że wyzwolenie obozu nastąpiło dzień wcześniej niż planowało to początkowo dowództwo wojsk amerykańskich, uratowanych zostało ponad 30 tysięcy istnień ludzkich. Księża-więźniowie, ale także i wiele osób świeckich, nie mieli wątpliwości, że ich cudowne ocalenie nastąpiło za przyczyną św. Józefa. Wszystkie pielgrzymki księży-więźniów obozu koncentracyjnego w Dachau do kaliskiego Sanktuarium św. Józefa, odgrywały ważną rolę w pogłębianiu i utrwalaniu kultu jakiego doznawał i doznaje Patron Kościoła Powszechnego w cudownym Obrazie Świętej Rodziny Kaliskiej⁷.

Pierwsza ich pielgrzymka do Kalisza odbyła się w 1948 roku⁸. Zgromadziła ona całą rzeszę kapłanów, którzy w ciągu trzech lat od zakończenia wojny powrócili do Polski i 17 kwietnia tegoż roku zapełnili mury miejscowej kolegiaty i śpiewali w niej znaną nie tylko w Kaliszu pieśń „Szczęśliwy, kto sobie Patrona Józefa ma za Opiekuna”. Podczas tej pielgrzymki księża poprzez całonocną Adorację Najświętszego Sakramentu, spełnianą wraz z licznymi mieszkańcami nadprośniańskiego miasta, dziękowali św. Józefowi za wstawiennictwo u Boga w dziele ocalenia ich z obozu w Dachau. Od północy aż do rana księża-pielgrzymi odprawiali także – we wszystkich kościołach kaliskich – dziękczynne Msze św., oddając w opiekę Boga swoją dalszą służbę wiernym w coraz bardziej zsowietyzowanym kraju. 18 kwietnia, na zakończenie Mszy św. odprawionej na placu obok kolegiaty, przedstawiciel księży „dachauczyków” – ks. bp F. Korszyński pochylił się u stóp św. Józefa i w ich imieniu mówił: „Dziękujemy, bośmy dziękować powinni dzisiaj, przez całe życie, przez całą wieczność”⁹.

⁴ A. Jagodzińska, *Dachau we wspomnieniach księży-więźniów*, „Biuletyn IPN” 2009, nr 4, s. 47.

⁵ S. Kęszka, *Eucharystia w KL Dachau*, Kraków 2016, s. 8.

⁶ F. Korszyński, S. Librowski, *Czcigodni i Drodzy Bracia Kapłani!*, „Kronika Diecezji Włocławskiej” 1947, nr 12, s. 323-324, (dalej: KDW).

⁷ L. Wilczyński, *Pielgrzymki księży byłych więźniów obozu koncentracyjnego w Dachau do Sanktuarium św. Józefa w Kaliszu (1946-2005)*, „Kaliskie Studia Teologiczne” 2006, t. 5, s. 7-33.

⁸ *Komunikat Komitetu pielgrzymki b. więźniów Dachau do św. Józefa w Kaliszu*, „KDW” 1948, nr 3-4, s. 116.

⁹ F. Korszyński, *Kazanie na Pielgrzymkę do św. Józefa*, „KDW” 1948, nr 5, s. 145; całość kazania na s. 144-151.

Zwieńczeniem tej pierwszej pielgrzymki księży, byłych więźniów obozu w Dachau, była Msza św. żałobna odprawiona 19 kwietnia przez ks. bpa F. Jedwabskiego za dusze wszystkich Polaków pomordowanych w niemieckich więzieniach i obozach koncentracyjnych. Od tego czasu modlitwa za zmarłych współbraci towarzyszyła im także podczas kolejnych spotkań w „domu św. Józefa” w Kaliszu¹⁰. W tym też dniu księża „dachauowczy” postanowili ufundować w Kaliszu kościół wotywny, jako podziękowanie za ocalenie im życia. Sprawa jego budowy jednak nie była taka prosta, gdyż zastrzegający się kurs władz stalinowskich wobec Kościoła katolickiego nie pozwolił na realizację pragnienia kapłanów i kościół ten nie został wzniesiony¹¹.

Przyjeżdżali więc dalej do kolegiaty kaliskiej. Następne pielgrzymki miały skromniejszą oprawę, ale zaznaczały się w pamięci mieszkańców Kalisza jako czas modlitwy wdzięczności, upamiętniającej wyzwolenie obozu w Dachau 29 kwietnia 1945 roku. Oprócz corocznych spotkań odbywających się z udziałem niewielkiego grona księży i zakonników, byłych więźniów obozów koncentracyjnych, w latach: 1958, 1960, 1965, 1970 i 1975 zorganizowane zostały tzw. wielkie pielgrzymki¹². Natomiast od lat osiemdziesiątych XX wieku do Kalisza przybywała coraz mniejsza liczba żyjących jeszcze wówczas księży „dachauczyków”, a dziś w miejsce ich dawnych pielgrzymek, w kaliskim Sanktuarium św. Józefa odbywają się ogólnopolskie obchody Dnia Męczeństwa Duchowieństwa Polskiego¹³.

Głębokie przeżycia spotkań mających miejsce podczas kwietniowych nabożeństw i Mszy św., przenosiły księży oraz towarzyszących im świeckich obozowych braci i mieszkańców „miasta św. Józefa” w uroczystym *Te Deum* przed oblicze Boga Najwyższego. Po uroczystościach kościelnych księża spotykali się na zebraniach koleżeńskich. Z powodu braku odpowiedniego pomieszczenia przy kolegiacie gromadzili się w różnych miejscach – zwłaszcza u Sióstr od Niepokalanej Maryi, a także u ojców jezuitów.

Podczas tych spotkań księża omawiali aktualne problemy Kościoła i dyskutowali o bieżącej sytuacji społeczno-politycznej kraju. Prowadzili również rozmowy na tematy związane z organizacją pielgrzymek do Rzymu, Lourdes i Fatimy oraz do miejsc ich kaźni obozowej i upamiętniania tam męczeństwa kapłanów¹⁴. Sporo uwagi na tych spotkaniach poświęcali

¹⁰ F. Korszyński, *Jasne promienie...*, Poznań 1985, s. 313.

¹¹ Zob. np. J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)*, Warszawa 2003, s. 218-255 oraz Z. Zieliński (przy współudziale S. Bober), *Kościół w Polsce 1944-2007*, Poznań 2009, s. 112-143. Tam też dalsza literatura na ten temat; zob. np. G. Harasimiak, *System represji karnych w latach 1945-1956 wobec duchowieństwa Kościoła Katolickiego w Polsce – zbiorowego kustosa tradycji i tożsamości narodowej*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2008, t. 1, s. 57-76.

¹² *Sprawozdanie z uroczystości 30-lecia wyzwolenia księży polskich z Dachau i innych obozów koncentracyjnych w Kaliszu, 29 i 30 kwietnia 1975 r.*, „Biuletyn Informacyjny” 1976, nr 4, s. 2. Na podstawie tego źródła wiadomość o pielgrzymkach z 1950 i 1955 r. podaje m.in. L. Wilczyński, *Pielgrzymki księży...*, s. 12. Rok 1955 wymieniony jest także wśród dat rocznych pielgrzymek dachauczyków do Kalisza w krótkim opracowaniu na temat dziejów kaliskiej kolegiaty – Archiwum Diecezji Włocławskiej (dalej: ADWł.), sygn. par. 85, Akta parafialne: Kalisz – Parafia Wniebowzięcia NMP/Sanktuarium św. Józefa, 1946-1981, *Kościół parafialny pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej M. Panny – Kolegiata Kaliska – Sanktuarium św. Józefa w Kaliszu*, m-pis bez daty, s. 5. Opracowanie to przygotowane zostało najprawdopodobniej w 1978 lub 1979 r. w związku z podniesieniem kolegiaty w 1978 r. do godności bazyliki mniejszej i ogłoszone drukiem w „KDW” 1979, nr 9-10, s. 200-205; daty roczne pielgrzymek dachauczyków wymienione są na s. 203.

¹³ L. Wilczyński, *Pielgrzymki księży...*, s. 28-30.

¹⁴ Po raz pierwszy propozycja ta wysunięta została podczas spotkania Komitetu Wykonawczego Mauzoleum, które odbyło się 29 września 1969 r. w Warszawie. Sprawą zbierania pamiątek miał zająć się ks. prał. W. Śarnik – Archiwum Instytutu Studiów nad Rodziną w Łomiankach [dalej:

również sprawie objęcia patronatem budowy nowego kościoła w Koninie, wznoszonego ku czci męczennika o. Maksymiliana Marii Kolbego (beatyfikowanego w 1971 r., a kanonizowanego w 1982 r.) i wsparcia tego dzieła pomocą finansową z ich strony.

Od lat sześćdziesiątych XX w. spotkania księży odbywały się w ramach działalności Komitetu Księży byłych Więźniów Obozu Koncentracyjnego w Dachau, którego pierwszym przewodniczącym był ks. bp F. Jedwabski, drugim ks. bp K. Majdański, a od 1972 r. ks. bp I. Jeż¹⁵. Podczas ich trwania przedstawiano między innymi rezultaty rozmów prowadzonych z Urzędem do spraw Wyznań w sprawie przyznawania księżom-więźniom świadczeń „kombatanckich”, a tym, którzy poddawani byli w obozie eksperymentom pseudomedycznym, także statusu inwalidów wojennych, co umożliwiłoby im otrzymanie renty inwalidzkiej. Podczas świętowania 20. rocznicy wyzwolenia obozu w Dachau ks. bp K. Majdański w swoim podsumowaniu minionego dwudziestolecia mówił między innymi o:

powojennej posłudze byłych obozowców w Winnicy Pańskiej, odejściach wielu księży do Boga, święceniach tych, co nie byli w obozie jeszcze kapłanami, konsekracjach biskupów, o radości z powodu nowej chwały św. Józefa, który został Patronem Soboru i o tym, że 29 kwietnia 1965 r. patrzymy – my uczestnicy tego dnia – pokornym wzrokiem, nie tylko wierząc, ale i widząc, że u Boga możliwe jest każde słowo: *In te Domine speravi non confundar in aeternum* – Tobie Panie złożyłem nadzieję, nie zawstydzę się na wieki.

Mówił także, iż: „o beatyfikacji jednych, którzy byli w obozach, dowiemy się w niebie, a o niektórych już tu na ziemi”¹⁶.

Na te obchody rocznicowe przybyło do Kalisza blisko 250 księży. Niektórzy spośród nich, nawiązując do niezrealizowanej budowy kościoła wotywnego, wysunęli pomysł trwałego upamiętnienia w Kaliszu martyrologii Kościoła Polskiego w okresie okupacji hitlerowskiej w inny sposób. Kapłani ci przykładali bowiem wielką wagę do tego, by ich głos dobiegający z murów kaliskiej kolegiaty przypominał całą prawdę o potrzebie wolności sumienia, wolności rozwoju kultury społecznej i wolności Kościoła, która nie tylko w III Rzeszy była ograniczana i redukowana. Pragnęli pozostawić po sobie następnym pokoleniom testament mówiący o tym, że każdy system totalitarny traci sens, gdy ma przeciwników w osobach ludzi głęboko wierzących w Boga i w ostateczną Bożą sprawiedliwość.

AISRŁ], Spuścizna arcybiskupa Kazimierza Majdańskiego [dalej: SAKM], sygn. III/3-3: *Posiedzenie w Warszawie. 29 IX 1969 r.*, rękopiśmienne notatki bpa K. Majdańskiego, s. 5. Natomiast na spotkaniu we Włocławku 27 października 1969 r. omawiano szczegóły dotyczące muzeum, jego przyszłych zbiorów i gablot do eksponowania zebranych materiałów – AISRŁ, SAKM, sygn. III/3-4: *Notatki bpa K. Majdańskiego...*, s. 2.

¹⁵ Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej w Koszalinie [dalej: ADKK], zespół: Spuścizna bpa Ignacego Jeża [dalej: SBIJ], bez sygnatury, *Protokół z zebrania rozszerzonego Komitetu XXV-lecia wyzwolenia obozu koncentracyjnego w Dachau*, Kalisz, dnia 26 kwietnia 1972 r.; podpisany przez ks. W. Jacewicza, m-pis z rękopiśmiennymi dopiskami bpa I. Jeża. W materiale informacyjnym *Protokół z zebrania rozszerzonego Komitetu Księży b. więźniów obozu koncentracyjnego w Dachau*, „Biuletyn Informacyjny dla księży byłych więźniów obozu koncentracyjnego w Dachau” [dalej: „Biuletyn Informacyjny”], nr 1, 1972, s. 2, podano błędną datę tego zebrania: „24 kwietnia”. ADWł, sygn. par. 85, Akta parafialne: Kalisz – Parafia Wniebowzięcia NMP..., 1946-1981: *Pielgrzymki Księży – byłych więźniów obozów koncentracyjnych...*, bez daty, ale z jego treści wynika, że powstał na początku lat sześćdziesiątych XX w.

¹⁶ AISRŁ, SAKM, sygn. III/1-67 – *Pielgrzymka Księży Dachauczyków do Kalisza, 28-29 IV 1965 r.*, m-pis, s. 1-2; pismo zawiera program uroczystości oraz podstawowe informacje organizacyjne dla pielgrzymów. Określono w nim także termin przesyłania zgłoszeń udziału w pielgrzymce.

Podczas podjętych wówczas rozmów zdecydowano, że nie kościół, ale kaplica pod nawą św. Józefa w kolegiacie kaliskiej, stanie się miejscem szczególnego dziękczynienia za cud uwolnienia wszystkich więźniów KL Dachau, a także pamięci o męczeństwie kapłanów w nim zamordowanych¹⁷. Pomysł ten wysunął ks. prałat Józef Olczyk, administrujący parafią Wniebowzięcia NMP od lutego 1960 r. do sierpnia 1965 roku¹⁸. Nie został on jednak zrealizowany z powodu przeniesienia ks. J. Olczyka na urząd proboszcza w Turku¹⁹. Według przedstawionej przez niego propozycji, wstępnie uzgodnionej z księżmi „dachauczykami”, zamierzano w podziemnej krypcie znajdującej się pod prawą nawą boczną kościoła utworzyć mauzoleum-kaplicę, które pomieściłoby nie tylko doczesne szczątki prymasa Stanisława Karnkowskiego (zm. 1603), bpa Andrzeja Wołowicza (zm. 1822, pierwszego biskupa diecezji kujawsko-kaliskiej) i ks. prałata Józefa Stanisława Kłossowskiego (zm. 1798, kustosa kolegiaty, który doprowadził do papieskiej koronacji kaliskiego obrazu w 1783 r.), ale także marmurowe tablice z wyrytymi nazwiskami wszystkich polskich kapłanów zamordowanych w Dachau, opis wyzwolenia obozu oraz spis ocalonych księży.

Z chwilą wyjazdu ks. prałata J. Olczyka do Turku pomysł ten został zaniechany. Trzy lata później – w związku z 400-leciem powstania Seminarium Włocławskiego, którego założycielem w 1569 r. był prymas S. Karnkowski – zrealizowano jedynie jego część związaną z remontem ścian i posadzki krypty oraz z odnowieniem trumien (S. Karnkowskiego i A. Wołowicza) i budową betonowego pochówku ks. Stanisława Józefa Kłossowskiego. Poświęcenia krypty po przeprowadzeniu prac renowacyjnych dokonał bp włocławski – Antoni Pawłowski 23 czerwca 1968 roku. Jednak już w następnym roku ks. bp K. Majdański – przewodniczący Komitetu Uczczenia 25-lecia Wyzwolenia Księży Polskich z Dachau zwrócił się do Kurii Włocławskiej z prośbą o wyrażenie zgody na przeniesienie „Krypty Karnkowskiego” pod prezbiterium kolegiaty i przeznaczenie jej dotychczasowego miejsca na upamiętnienie martyrologii księży więzionych w Dachau. W listopadzie 1969 r. nowy Ordynariusz Włocławski – bp Jan Zaręba wydał pozwolenie na przeniesienie doczesnych szczątków prymasa S. Karnkowskiego, bpa A. Wołowicza i ks. S. J. Kłossowskiego do krypty pod prezbiterium, która w tym celu została przebudowana według projektu opracowanego przez mgr. inż. Romualda Zarębę, dzisiejszego członka Bractwa Świętego Józefa, a także na założenie, w podziemiach nawy kościoła kolegiackiego graniczącej z parkiem miejskim, „Kaplicy Męczeństwa i Wdzięczności” połączonej z niewielką salą muzealną poświęconą pamięci ofiar obozu w Dachau²⁰. Pieniądze niezbędne do sfinansowania prac związanych z powstaniem „Kaplicy” księża zgromadzili samodzielnie. Do grudnia 1969 r. zebrali kwotę 644700 zł, z której część

¹⁷ Archiwum Kurii Diecezjalnej w Kaliszu, sygn. VI-1/1, *Projekt Kaplicy Męczeństwa i Wdzięczności w Kaliskiej kolegiacie*, m-pis, marzec 1969, s. 1-29.

¹⁸ AISRŁ, SAKM, sygn. III/1-74, Pismo ks. kan. Józefa Olczyka do bpa Jedwabskiego: *Najprzewieźleńszy Ks. Biskup Franciszek Jedwabski*, Jasna Góra, 3 maja 1969 r., r-kps, s. 1-2.

¹⁹ ADWł., Zespół – Akta osobowe: ks. Józef Olczyk. Ks. Olczyk administratorem parafii Wniebowzięcia NMP w Kaliszu ustanowiony został przez bp A. Pawłowskiego 11 stycznia 1960 roku. Z urzędu tego zwolniono go 17 sierpnia 1965 r. i skierowano na urząd proboszcza parafii Najświętszego Serca Pana Jezusa w Turku, którą objął kanonicznie 22 sierpnia 1965 roku. Przeniesienie ks. kan. J. Olczyka z Kalisza do Turku spowodowane było cofnięciem mu przez władze państwowe zgody na zajmowanie urzędu proboszcza parafii kolegiackiej w Kaliszu.

²⁰ AISRŁ, SAKM, sygn. III/1 – List: *Wasza Ekscelencjo!*, Jasna Góra, 3 maja 1969 r., skierowany przez biskupów dachauowczyków do bpa Jana Zarębę, ordynariusza włocławskiego, z informacją o planowanym jubileuszu 25-lecia wyzwolenia obozu w Dachau. List ten podpisali wszyscy biskupi obecni na tym spotkaniu.

przeznaczono na utworzenie „Kaplicy” oraz zorganizowanie przy Sanktuarium św. Józefa w Kaliszu Muzeum i Archiwum Księży „dachauczyków”, a za pozostałe środki postanowiono ufundować tablicę pamiątkową, która miała być umieszczona w Kaplicy Śmiertelnego Łęku Chrystusa w Dachau²¹.

Podziemna część kaliskiej kolegiaty przeznaczona na „Kaplicę” i upamiętnienie martyrologii kapłanów polskich zaopatrzona była w sklepienie kolebkowe i posiadała wymiary: 20x4x2,5 metrów. Została ona powiększona o pomieszczenie przeznaczone na salę muzealną i betonowe schody ulokowane w tylnej części nawy. Projekt architektoniczny kaplicy, wykonany przez mgr. inż. Aleksandra Holasa z Poznania, bardzo szybko zatwierdzony został przez Diecezjalną Komisję Sztuki Kościelnej we Włocławku. Natomiast przyjęty do realizacji projekt plastyczny opracował Benedykt Tofil z Warszawy, który jest także autorem rzeźby Chrystusa Frasobliwego i tablic upamiętniających męczeństwo księży polskich, umieszczonych na tylnej ścianie kaplicy Śmiertelnego Łęku Pana Jezusa w Dachau, które zawieszono tam podczas pielgrzymki księży w 1972 roku²². U wejścia do Kaplicy – Wotum znajduje się blok piaskowca, na którym wyryte są słowa: „Świętemu Józefowi, w pokornej podzięk za wyzwolenie z otchłani śmierci, ku uczczeniu zamęczonych i zmarłych braci, kapłanów, którzy doczekali srebrnego Jubileuszu wyzwolenia z Dachau. 1945 – 29.IV.1970 r.”²³. Obok niego jest umieszczony drut kolczasty z wplecionymi weń odwróconymi trójkątami z literą „P”, oznaczającymi polskich więźniów w hitlerowskich obozach zagłady.

W kaliskiej „Kaplicy” plastyk niezwykle oszczędnością formy podkreślił przesłanie, jakie to miejsce niesie ze sobą. Nawiązując do frazy z Ewangelii św. Łukasza: „Jeżeli ci umilkną kamienie wołać będą” (Łk 19,40) wykorzystał otoczaki polne z czternastowiecznych fundamentów kolegiaty, jako tło dla krzyża wyciętego w przedniej ścianie „Kaplicy” wykonanej z płyt piaskowca. W krzyżu tym umieszczono rzeźbę przedstawiającą dwie ręce więźnia, wznoszące się z ziemi do góry – jedną w geście modlitewnego błagania, drugą – dziękczynienia. Natomiast na ścianie wyryty został napis stanowiący fragment „Aktu oddania się przez księży-więźniów obozu w Dachau w opiekę św. Józefowi” 22 kwietnia 1945 r.: „Patronie Kościoła Świętego, prosimy Cię, utwierdź nas i cały Naród w niezachwianej wierności Bogu, w grożących niebezpieczeństwach broń nas i chroń rodziny polskie oraz spraw byśmy rychło i szczęśliwie wrócili do ukochanej Ojczyzny”²⁴. Przed tą ścianą znajduje się ołtarz, którego mensę tworzy płyta z piaskowca osadzona na stalowej koronie cierniowej, opartej na podstawie z polnych kamieni. Kamienie te wraz ze skałą piaskowca symbolizują tajemnicę niezniszczalności i trwałości, i mogą skłaniać do refleksji nad niezłomnym trwaniem kapłanów żyjących – w cieniu wojennego i powojennego totalitaryzmu – przy Chrystusie, i do wyobrażenia sobie przez nas ich przeżyć tworzących obraz Jezusa w Koronie Cierniowej, którego w ogromie nienawiści obozowej chcieli być wiarygodnymi świadkami. O tej symbolice kardynał Stefan Wyszyński – nawiązując do przytoczonych powyżej słów św. Łukasza – powiedział, że: „Gdy gaśnie pamięć ludzka dalej mówią kamienie”. Na ścianie z prawej

²¹ S. Kęszka, J. A. Splitt, *Sancte Joseph Redemptoris Custos ora pro nobis*, Kalisz 2012, s. 139-140. Zob. S. Kęszka, *Kaliskie Archiwum I Muzeum – byłych Więźniów Obozów Koncentracyjnych*, „Polonia Maior Orientalis” 2016, t. III, s. 189-190.

²² AKOK, sygn. VI-1/1 [dawniej: AKBWOK, sygn. II/69], *Projekt Kaplicy Męczeństwa i Wdzięczności w Kaliskiej kolegiacie*, m-pis, marzec 1969, s. 1-29.

²³ S. Kęszka, *Kaplica Męczeństwa Duchowieństwa Polskiego*, Wrocław 2016, s. 8.

²⁴ Tamże, 5.

strony, w kierunku ołtarza znajdują się trzy barwne witraże. Pierwszy z nich wypełniają rozrzucone w nieładzie czerwone trójkąty, niebieskie pasiaki, pręty i sztaby żelazne z wypisanymi w nie słowami umieszczonymi na bramach obozów koncentracyjnych – *Arbeit macht frei*. W ten symboliczny sposób przedstawione zostało zamknięcie więźniów w obozach, a ich męczeństwo podkreśla kilka czerwonych róż. Na drugim witrażu przedstawiono św. Józefa z obrazu Świętej Rodziny Kaliskiej, zwracając tym uwagę na niezłomną wiarę uwięzionych w orędownictwo Świętego Patrona. Natomiast trzeci witraż w skrótowej, przenośnej formie odnosi się do momentu uwolnienia więźniów z kazamat obozowych, którego nikt i nic nie zdoła zatrzeć w ich pamięci. W rysunek powiewających biało-czerwonych flag narodowych wpisana została data 29 kwiecień 1945 r., będąca dniem wypełnienia się cudu św. Józefa i uzyskania przez niech upragnionej wolności²⁵.

Na lewej ścianie kaplicy, w dolnej części, przez niemal całą jej długość, biegnie rzeźbiarskie przedstawienie symbolizujące poziomą belkę z Chrystusowego Krzyża, złożoną z prostokątnych bloków piaskowca, z wrytymi na nich nazwami obozów koncentracyjnych, połączonych leżącymi, wykonanymi z tego samego surowca, krzyżami. W trzech miejscach bloki te zostały dodatkowo oplecione żelaznymi kolcami. W ten sposób autor wystroju kaplicy wyznaczył symboliczną drogę krzyżową Chrystusa i księży-więźniów, której stacjami są nazwy poszczególnych obozów – stacji ich Męki²⁶.

Na tylnej ścianie „Kaplicy”, wykonanej z płyt piaskowca, znajduje się relief przedstawiający krzyż, u którego stóp widoczne są trzy postacie więźniów. Jeden z nich, w męce konania, podtrzymywany jest przez współbrata, zaś trzeci stoi obok krzyża, z ręką wzniesioną ku górze i zdaje się wołać *Sursum Corda*, wskazując jednocześnie drugą ręką, na znajdujący się obok tekst z nazwami wszystkich przedwojennych diecezji polskich i zgromadzeń zakonnych, z których pochodzili więźniowie obozu w Dachau oraz na fragment Ewangelii św. Łukasza: „Wyście wytrwali przy mnie w przeciwnościach moich” (Łk 22, 28). Od wejścia, w kierunku ołtarza, biegnie długi, szeroki pas z czerwonego klinkieru, symbolizujący męczeńską krew więźniów obozowych²⁷.

Księża, byli więźniowie obozu koncentracyjnego w Dachau, oprócz ufundowania Kaplicy, postanowili pokazać okrucy swego więziennego życia z lat II wojny światowej. Kierując się prośbą-testamentem umierających współbraci z lat obozowych cierpień. Wybrane przedmioty znajdujące się w ekspozycji są świadectwem ich życia oraz tych wszystkich, których życie ziemskie dokonało się w Dachau. Przypominają one jednocześnie prawdę o eksterminacji duchowieństwa polskiego. Sala pamięci w podziemiach bazyliki św. Józefa ma w swoim zamyśle, przedstawionym przez byłych-więźniów, ukazywać nam czas i trud ich dojrzewania wewnętrznego w nieludzkich okolicznościach, które złożyli w intencjach do końca wiadomych tylko Bogu. Wchodząc zatem do niewielkiego pomieszczenia muzealnego i wyobrażając sobie tamten właśnie czas

²⁵ S. Kęszka, *Kaplica Męczeństwa ...*, Wrocław 2016, s. 10.

²⁶ Wpisane zostały: Auschwitz, Gusen, Działdowo, Bergen-Belsen, Mathausen, Flossenburg, Buchenwald, Sachenhausen, Oranienburg, Nordhausen, Sztutowo, Goss-Rosen, Dachau. Na końcu przy nazwie Dachau umieszczono słowa: i inne liczne obozy i miejsca kaźni, wskazując na nieodpowiedziane lub nieznanne jeszcze miejsca męczeństwa. Tam też znajduje się urna w kształcie kielicha z wypalanej czerwonej, cegły, zawierająca ziemię z wszystkich wymienionych miejsc nieludzką udreńką człowieka. AISRL, SAKM, sygn. II/12 – J. Swiniarski, *Komentarz podczas kaliskich uroczystości...*, s. 8; zob. np. S. Kęszka, J. A. Splitt, *Sancte Joseph Redemptoris Custos...*, s. 140.

²⁷ AKOK, sygn. VI-1/1 [dawniej: AKBWOK, sygn. II/69], *Projekt Kaplicy Męczeństwa i Wdzięczności w Kaliskiej kolegiacie*, m-pis, marzec 1969, s. 5-6.

zobaczymy ich, jak pisze karmelita o. Albert Urbański: „gdy umęczeni długą podróżą w nieznaną, w warunkach urągających człowiekowi przez otwartą bramę wchodzili uszeregowani w przepisowe piątki z walizkami, pochyleni przed siebie, jeszcze w sutannach”²⁸. O tym, jaka była historia eksterminacji księży od 1939 r., poprzez ich pobyt w Dachau, Akt zawierzenia się św. Józefowi oraz ocalenie przez żołnierzy amerykańskich, a także o ufundowaniu w 1970 r. Kaplicy-Wotum, informuje tekst umieszczony na czarnej tablicy, na wprost wejścia do muzealnej sali. Z jej lewej strony znajduje się druga plansza, na której wymienione są też nazwy więzień i obozów koncentracyjnych, w których przebywali i ginęli polscy księża, klerycy i siostry zakonne²⁹.

Od tej pory „Kaplica Męczeństwa i Wdzięczności” była dla księży byłych więźniów obozu w Dachau ich stałym *statio*, w którym, po Mszy św. żałobnej sprawowanej przed wizerunkiem św. Józefa Kaliskiego, gromadzili się, by tam modlić się za zmarłych współpracowników w kapłaństwie i polecać *tym beatyfikowanym w niebie* swoje intencje³⁰.

W kaliskiej bazylice, gdzie od blisko ponad czterech stuleci Święty Józef doznaje czci okazywanej przez licznie odwiedzających ją pielgrzymów, jest też miejsce szczególne – Kaplica Męczeństwa i Wdzięczności. Znajduje się ona w podziemiach prawej nawy kościoła, w której umieszczony jest cudowny obraz Świętej Rodziny Kaliskiej. Kaplica ta związana jest z tragiczną historią XX w., z latami II wojny światowej naznaczonymi męczeństwem całych rzesz ludzi uwikłanych w skutki maszyny wojennej rozpętanej przez Niemcy hitlerowskie. Księża, byli więźniowie obozu koncentracyjnego w Dachau ufundowali Kaplicę-Wotum w podzięce Bogu za łaskę przetrwania obozu śmierci i ich cudowne ocalenie, a także jako przypomnienie i utrwalenie w pamięci ludzi, tych wszystkich kapłanów, których ziemską wędrówkę nie tylko zakończyła się w tym obozie, ale także w innych miejscach zagłady. Polscy duchowni podczas długich lat zamknięcia w obozie, naznaczeni nieludzkim cierpieniem, poniżeniem i wyniszczeniem, wynikających między innymi z głodu, ciężkiej pracy i eksperymentów pseudomedycznych, starali się realizować swoje powołanie. Codzienna pomoc bliźniemu i częste słowa pokrzepiającej otuchy, kierowane do współwięźniów, wspierane były nieustającą modlitwą, która nie tylko pomagała przetrwać, ale także w morzu nienawiści wyzwała pokłady dobra.

Więźniowie-księża zawierzali Świętemu Józefowi powrót do Polski i swoją późniejszą posługę wśród wiernych w Ojczyźnie, a także zobowiązali się do szerzenia kultu Patrona Kościoła Świętego, odbycia pielgrzymki i złożenia hołdu przed cudownym Obrazem w kolegiacie Najświętszej Maryi Panny w Kaliszu oraz utworzenie dzieła Miłosierdzia Bożego pod wezwaniem św. Józefa.

²⁸ A. Urbański, *Duchowni w Dachau*, Kraków 1945, s. 68.

²⁹ Wymieniono następujące miejsca: Bojanowo, Buchenwald, Beregn-Belsen, Dachau, Działdowo, Dora, Fordon, Fort VII Poznań, Fort VII Toruń, Flossenbürg, Gensdorf, Gross-Rosen, Gusen, Majdanek, Mathausen, Montelupich, Neuengamme, Nordhausen, Auschwitz, Oranienburg, Rajsko, Rawicz, Ravensbrück, Sachsenhausen, Stutthof, Wronki, Zabikowo.

³⁰ Zgodnie z pierwotnym programem uroczystości pielgrzymkowych koncelebrze Mszy św. żałobnej miał przewodniczyć bp E. Nowicki z Gdańska, ale z uwagi na jego nieobecność w Kaliszu zastąpił go bp K. Majdański. Obowiązki ceremoniarza pełnił ks. M. Magnuszewski. W koncelebrze udział brali przedstawiciele 6 diecezji i 3 zakonów – księża: F. Olczyk (Włocławek), M. Żebrowski (Płock), Z. Skowroński (Łódź), J. Pustelnik (Katowice), K. Szeffler (Pelplin), C. Dmochowski (Lublin) oraz ojcowie: Z. Urbański (karmelita), F. Niedźwiadek (kameduła) i A. Jastrzębski (kapucyn) – AISRL, SAKM, sygn. II/12, *Spis księży...*, s. 2.

KAPLICA MĘCZEŃSTWA I WDZIĘCZNOŚCI DUCHOWIEŃSTWA POLSKIEGO
W NARODOWYM SANKTUARIUM ŚWIĘTEGO JOZEFA KALISKIEGO.
WOTUM DZIĘKCZYNNE KSIĘŻY „DACHAUCZYKÓW” ZA OCALENIE Z KL DACHAU

Słowa kluczowe: Bóg, wiara, Kościół rzymskokatolicki, duchowieństwo polskie, kaplica, Święty Józef Kaliski, obóz koncentracyjny w Dachau, męczeństwo, pielgrzymki.

Pod koniec II wojny światowej, księża uwięzieni w KL Dachau ślubowali św. Józefowi, że jeśli zostaną ocaleni, będą głosić jego kultu. Tydzień później – 29 kwietnia 1945 r. obóz został wyzwolony, a wszyscy więźniowie, w tym również polscy duchowni ocaleni. Wypełniając swój ślub, spotykali się oni w Sanktuarium św. Rodziny w Kaliszu. W dowód wdzięczności planowali wybudować jako wotum za ocalenie kościół, jednakże ówczesna sytuacja społeczno-polityczna nie pozwoliła tego celu zrealizować. Postanowiono zatem zorganizować Kaplicę Męczeństwa i Wdzięczności Duchowieństwa Polskiego w kaliskim sanktuarium.

CHAPEL OF MARTYRDOM AND GRATITUDE OF THE POLISH CLERGY AT THE NATIONAL SANCTUARY OF ST. JOSEPH IN KALISZ. A VOTIVE OFFERING OF THE „DACHAU PRIESTS” IN THANKSGIVING FOR THEIR SURVIVAL OF KL DACHAU

Keywords: God, belief, Roman Catholic Church, Polish clergy, chapel, Saint Józef Kaliski, Dachau concentration camp, martyrdom, pilgrimages

At the end of World War II, the priests imprisoned in the Dachau concentration camp made a vow to St. Joseph that if they were saved, they would spread devotion to him. A week later, on April 29, 1945, the camp was liberated, and all the prisoners, including the Polish clergy, were freed. Fulfilling their vow, they met at the Sanctuary of the Holy Family in Kalisz. As a sign of gratitude, they planned to build a church as a votive offering for their deliverance; however, the social and political circumstances of the time made this impossible. Therefore, it was decided to establish the Chapel of Martyrdom and Gratitude of the Polish Clergy within the Kalisz sanctuary.

Bibliografia

Źródła:

Archiwum Diecezji Włocławskiej

Akta parafialne: Kalisz – Parafia Wniebowzięcia NMP/Sanktuarium św. Józefa

Akta osobowe: ks. Józef Olczyk

Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej w Koszalinie

Spuścizna bpa Ignacego Jeża

Archiwum Instytutu Studiów nad Rodziną w Łomiankach

Spuścizna arcybiskupa Kazimierza Majdańskiego

Archiwum Kurii Diecezjalnej w Kaliszu

Archiwum Salezjańskie Inspektorii Piłskiej

Woś J., Kronika obozowa

Kościół parafialny pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej M. Panny – Kolegiata Kaliska – Sanktuarium św. Józefa w Kaliszu, m-pis

Prasa:

„Biuletyn Informacyjny Księży b. Więźniów Obozów Koncentracyjnych” – 1972, 1976, 1987

„Kronika Diecezji Włocławskiej” – 1947, 1979

Opracowania:

Adamska J., Szilling J. (2007), *Polscy księża w obozach koncentracyjnych. Transport 527 duchownych 13 grudnia 1940 r. z Sachsenhausen do Dachau*, Warszawa

- Brakowski J. (2016), *Geneza powstania kaplicy męczeństwa i wdzięczności w Kaliszu*, „Teologia Powszechna”, t. 11
- Brzuszek S.B. (2009/2010), *Prześladowanie polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego przez niemieckie władze okupacyjne*, „Alma Mater”, nr 120-121
- Budziarek M. (1993), *Geneza, przebieg i następstwa masowych aresztowań duchownych katolickich 5-7 października 1941 roku*, [w:] *Martyrologium duchowieństwa polskiego 1939-1956*, Łódź
- Domagała J. (1957), *Ci, którzy przeszli przez Dachau*, Warszawa
- Dziasek F. (2005), *Pamiętnik czasu pogardy*, Poznań
- Fijałkowski Z. (1983), *Kościół katolicki na ziemiach polskich w latach okupacji hitlerowskiej*, Warszawa
- Gołdyn P. (2004), *Wkład Biskupa Franciszka Korszyńskiego w organizację pierwszego spotkania byłych więźniów Dachau w kaliskim sanktuarium św. Józefa*, „Kaliskie Studia Teologiczne”, t. 3
- Harasimiak G. (2008), *System represji karnych w latach 1945-1956 wobec duchowieństwa Kościoła Katolickiego w Polsce – zbiorowego kustosza tradycji i tożsamości narodowej*, „Colloquia Theologica Ottoniana”, t. 1
- Jacewicz W., Woś J. (1977-1981), *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939-1945*, z. I-V, Warszawa
- Jagodzińska A. (2009), *Dachau we wspomnieniach księży-więźniów*, „Biuletyn IPN”, nr 4
- Jarmoch E., Zdaniewicz W. (1991), *Księża diecezjalni w Polsce*, [w:] *Kościół Katolicki w Polsce. 1918-1990. Rocznik Statystyczny*, red. L. Adamczuk, W. Zdaniewicz, GUS, Warszawa
- Kęszka S. (2016), *Eucharystia w KL Dachau*, Kraków
- Kęszka S. (2016), *Kaliskie Archiwumi Muzeum – byłych Więźniów Obozów Koncentracyjnych*, „Polonia Maior Orientalis”, t. III
- Kęszka S. (2013), *Kaplica Męczeństwa i Wdzięczności księży dachauowczyków w Sanktuarium św. Józefa w Kaliszu*. Przewodnik, Kalisz
- Kęszka S., Splitt J.A. (2012), *Sancte Joseph Redemptoris Custos ora pro nobis*, Kalisz
- Klima E. (2011), *Struktury kościoła rzymskokatolickiego w Polsce*, „Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica”, t. 11
- Korszyński F. (1985), *Jasne promienie w Dachau*, Poznań
- Kozłowiecki A. (1967), *Ucisk i strapienie*, Kraków
- Kumor B. (2001), *Historia Kościoła. Czasy współczesne 1914-1992*, cz. 8, Lublin
- Malak H. (1961), *Klechy w obozach śmierci*, Londyn
- Mały rocznik statystyczny za rok 1938* (1939), Warszawa.
- Musioł T. (1968), *Dachau 1933-1945*, Katowice
- Myszor J. (1992-1993), *Listy ks. Józefa Czempieła z obozów koncentracyjnych Mauthausen-Gusen i Dachau (1940-1942)*. Edycja tekstów źródłowych i komentarz, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, nr 25/26
- Pirożyński M. (1939), *Zakony męskie w Polsce*, Lublin
- Śmigiel K. (2009), *Losy Kościoła Katolickiego w okupowanym Poznaniu*, „Kronika Miasta Poznania”, nr 3
- Urbański A. (1945), *Duchowni w Dachau*, Kraków
- Wąsowicz J. (2005), *Akt oddania się w opiekę św. Józefowi kaliskiemu kapłanów-więźniów KZ Dachau*, „Kaliskie Studia Teologiczne”, t. 4
- Weiler E. (1972), *Die Geistlichen in Dachau sowie in anderen Konzentrationslager und in Gefängnissen*, Mödling

Wilczyński L. (2006), *Pielgrzymki księży byłych więźniów obozu koncentracyjnego w Dachau do Sanktuarium św. Józefa w Kaliszu (1946-2005)*, „Kaliskie Studia Teologiczne”, t. 5

Zieliński Z. (przy współudziale S. Bober) (2009), *Kościół w Polsce 1944-2007*, Poznań

Żaryn J. (1998), *Stolica Apostolska wobec Polski i Polaków 1944-1958 w świetle materiałów ambasady RP przy Watykanie*, Warszawa

Żaryn J. (2003), *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)*, Warszawa

Netografia:

Wąsowicz J., Akt oddania się w opiekę św. Józefowi Kaliskiemu kapłanów więźniów w Dachau, <https://www.swietyjozef.kalisz.pl/Dachau/70.html/>, [dostęp: 23 grudnia 2024 r.]